

ЯКІСТЬ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК УТОПІЧНІ ОЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано конкурентоспроможні та якісні характеристики економіки України. Вказано на деякі причини економічного регресу держави. Наголошено на необхідності виконання нормативно-правових приписів у цій сфері.

In the article made an analysis of competitive and qualitative characteristics economy of Ukraine. Were given some reasons for the economic regression of the country. Emphasized the need for enforcement of regulatory and legal regulations in this area.

Ключові слова: рейтингові показники, конкурентоспроможність, якість продукції, технологічні уклади, нормативно-правова база.

Key words: rating indicators, competitiveness, quality of products, technological structures, regulatory and legal framework.

Актуальність теми конкурентоспроможності економіки України не потребує надто розлогих пояснень. Всі економічні декларації України (найбільш знаковою з них є бажання до 2020 р. увійти до двадцятки найбільш розвинених держав світу) поки що залишаються нездійсненими гаслами. Значною мірою це можна пояснити занепадом того напрямку державної діяльності, яка у найбільш стислому варіанті може бути визначена як забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та якості продукції, позначеної знаком "made in Ukraine".

Вважається за необхідне навести декілька рейтингових показників розвитку економіки України впродовж кількох останніх років, які своєму лаконізмі є більш ніж красномовними. Йдеться про дані, які щорічно оприлюднюються в мас-медіа та отримують доволі значний громадський резонанс [1].

Так, згідно з результатами дослідження Світового Економічного Форуму (WEF), Україна у рейтингу 2009—2010 перебуває на 82 позиції із 133. За останні декілька років це найгірший показник для нашої держави, оскільки у 2008 р. Україна займала 72 позицію, у 2006 — 78, у 2004 — 68. У регіональному рейтингу, згідно з даними звіту WEF, наша країна посіла 37 місце серед 45 європейських країн.

Серед країн колишнього СРСР, що охоплені дослідженням за індексом глобальної конкурентоспроможності, Україна перебуває на 7 місці із тринадцяти країн, поступаючись Естонії, Азербайджану, Литві, Росії, Казахстану, Латвії.

Головні проблеми України, за даними експертів WEF, пов'язані з розвитком інфраструктури, інституцій (неефективною діяльністю державних установ), технологічною готовністю та впровадженням інновацій. Перелічені складові індексу глобальної конкурентоспроможності 2009 р. отримали найнижчі оцінки і саме за цими показниками фіксується найістотніше відставання України від європейських показників.

Проти України свідчить рейтинг конкурентоспроможності Інституту розвитку менеджменту у Лозанні (IMD). У 2006 р. Україна вперше увійшла до переліку країн, що досліджувалися IMD, та посіла 46 місце (досліджувалося 55 країн). За результатами дослідження IMD 2009 р., наша країна продемонструвала ознаки зниження конкурентоспроможності та зайняла передостаннє — 56 місце — у рейтингу серед 57 досліджуваних країн, що на дві позиції нижче, ніж у 2008 р. Нижчими показниками конкурентоспроможності характе-

ризується лише Венесуела.

Рейтинги WEF та IMD незалежно один від одного свідчать про катастрофічно стрімку тенденцію втрати Україною своїх конкурентних переваг у сучасних умовах розвитку світової економіки.

Рейтинг економічної свободи аналітичного центру "Heritage Foundation" (США) щорічно оцінює понад 160 країн за 50 незалежними параметрами, що формуються у 10 категорій економічної свободи: свобода бізнесу, свобода торгівлі, фіскальна свобода, свобода від втручання держави, монетарна свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових відносин. Країни у рейтингу економічної свободи ділять на 5 категорій — "вільні", "переважно вільні", "з середнім рівнем свободи", "переважно невольні" та "пригнічені".

Згідно з результатами оцінювання 2009 р., Україна увійшла до групи "пригнічених" країн, посівши 162 місце у загальному рейтингу серед 179 країн. Порівняно з попередніми роками це найгірший показник для нашої держави, оскільки у 2008 р. Україна займала 152 позицію із 179, у 2007 — 133 (серед 157 країн). Серед європейських країн та країн колишнього СРСР Україна займає 48 позицію із 49, випереджаючи лише Туркменістан.

Головними чинниками, що зумовлюють незадовільну оцінку рівня економічної свободи України, названі передусім відсутність інвестиційної свободи та корупція, а також низька фінансова свобода й недотримання прав власності.

Рейтинг сприятливості ведення бізнесу є оцінкою, що виставляється Світовим банком законодавству країн, яке пов'язане з регулюванням ділової активності та його правозастосуванням. Відповідно до доповіді "Ведення бізнесу — 2010", серед 47 європейських країн та країн колишнього СРСР за сприятливості ведення бізнесу Україна посідає 45 місце, випереджаючи лише Узбекистан і Таджикистан.

Рейтинг руху країн з перехідною економікою на шляху реформування розраховується Європейським банком реконструкції та розвитку (EBRD), який простежує становлення ринкової економіки в країнах центральної частини Східної Європи, державах Балтії, Південно-Східної Європи, СНД та Монголії. Зокрема, аналізуються ринки і торгівля, підприємство, фінансові організації та інфраструктура. Серед 29 країн з перехідною економікою, за підсумками попереднього року, Україна посіла 15 місце.

Рейтинг країн, які найбільше схильні до розпаду (дані по 177 країнам) публікує Американський Фонд Миру (The Fund of Peace). При його складанні експерти консультуються оцінкою трьох груп індикаторів:

— соціальних — демографічний тиск, рух біженців та змушених переселенців, масове невдоволення, вплив робочої сили;

— економічних — нерівномірний економічний розвиток, економічний спад;

— політичних — втрата легітимності держави, нерозвиненість сектора громадських послуг, порушення прав людини, апарат безпеки, розкол серед владних еліт, зовнішні інтервенції.

У загальному рейтингу схильності до розпаду Україна перебуває в передостанньому ешелоні країн, тобто серед тих, які "схильні до розпаду" (17-те місце із 49 країн Європи та колишнього СРСР). Ймовірність розпаду України пояснюється не лише політичними, конфесійними духовно-культурними (мовними), а й економічними причинами, оскільки національна економіка не стільки "інтегрує", скільки "розділяє" та "протиставляє" українські регіони.

Висновок міжнародних рейтингів: українська економіка продовжує деградувати, її конкурентоспроможні характеристики все більше занепадають, загрожуючи пройти "точку неповернення" та довести високо- й середньотехнологічний сектори національного господарчого комплексу до стану колапсу.

Якщо узагальнити, то західні фахівці називають 5 основних причин, які перетворили Україну в економічного аутсайдера Європи:

1) макроекономічна нестабільність (інфляція, високі кредитні ставки, неефективне витрачання бюджетних ресурсів);

2) слабка здатність до адаптації нових технологій через залучення прямих іноземних інвестицій;

3) епідемія корупції;

4) низька якість державних та громадських інституцій, відповідальних за економічний розвиток;

5) несприятливе підприємницьке середовище.

Попри все сказане, експерти вважають, що Україна, займаючи за окремими рейтингами середні позиції, зберігає можливість покласти край економічному занепаду та поступово підвищити конкурентоспроможність національної економіки. Проте усунення слабких сторін з одночасним нарощенням конкурентних переваг вимагають об'єктивної оцінки стану справ. Лише на основі об'єктивності та неупередженості можливими стануть розробка та реалізація системних заходів з боку державних органів та суб'єктів господарювання.

Досвід країн, які в різні часи вийшли на передові економічні позиції, вказує на те, що саме активізація державної політики за питань підвищення конкурентоспроможності економіки стала рушійною силою їх цивілізаційного прогресу.

Не претендуючи на широкий аналіз усіх економічних негараздів, слід вказати на проблеми забезпечення якості, від яких прямо залежить самопочуття національного економічного комплексу (в тому числі, конкурентоспроможність української продукції).

Насамперед, в Україні відсутня система забезпечення якості як необхідна складова національного економічного комплексу. Точніше — вона демонтована (розвалена) цілеспрямованими зусиллями нових господарюючих суб'єктів, яких засліпило егоїстичне бажання швидкого збагачення. Якщо фундаментальні економічні перетворення (у тому числі приватизація) здійснюються похапцем, напівкримінальними методами, то першою під гільйотину лавиноподібних макроекономічних зрушень потрапляє якість. Наслідком такого розвитку подій став стан українських товарів і послуг, значна частка яких фактично відлякує закордонних споживачів.

Якщо проаналізувати матеріальні витрати успіху приватно-економічних лідерів України, то вони на диво

прості. Це металургія, фінанси, вугілля, енергетика, харчова промисловість, будівництво, посередницькі послуги, іноді мас-медіа. Іншими словами, стрімке збагачення окремих суб'єктів економіки відбулося завдяки хижацькій експлуатації ресурсно-видобувного та переробного секторів економіки.

Високі технології, інновації, нові горизонти конкурентоспроможності, наукоємна продукція, інноваційний імідж держави та близький до нього економічний патріотизм у більшості випадків виявилися лише добримі побажаннями для володарів мільярдних активів.

Про громадянську позицію нових господарюючих суб'єктів у більшості випадків не йдеться. Для них Україна — бізнесовий простір, з якого необхідно отримати максимум. І не більше.

В Україні цілеспрямовано консервується технологічна відсталість на рівні 3-го та 4-го економічних укладів [2].

Складовими 3-го технологічного укладу є теплові електростанції, паливна та вугільна промисловість, чорна металургія, виробництво металевих конструкцій та будівельних матеріалів, скляна і фарфорово-фаянсова промисловість.

4-й технологічний уклад характеризується важким машинобудуванням, суднобудуванням, кольоровою металургією, використанням нафти як основного енергонесія, поширеністю двигуна внутрішнього згоряння та хімії органічного синтезу.

Базові елементи 5-го технологічного укладу (електронна промисловість, обчислювальна та оптиковолоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, інформаційні послуги, видобування та переробка газу) в Україні розвинені недостатньо.

6-й технологічний уклад (мікробіологічна промисловість, промисловість медичної техніки, робототехніка, нанотехнології) лише заявив про себе без видимих наслідків для всього господарського комплексу.

Науково-технічна база, кадровий потенціал та багаторічний досвід науково-виробничих комплексів, спрямованих на розвиток 5 і 6 технологічних укладів, належної державної підтримки не отримали. Багато "проривних" технологій, відкритих в Україні, віддано (продано, подаровано) в руки іноземців.

За докризовими розрахунками 2008 р., питома вага продукції третього технологічного укладу в Україні складала 58%, четвертого — 38% і лише 4% — п'ятого. Про економічний ефект шостого укладу не йшлося взагалі.

Кризові роки лише погіршили ситуацію. Економіко-технологічні диспропорції не просто "в'їлися" в національну економіку. У них "блискучі" перспективи на майбутнє. З високою вірогідністю можна прогнозувати: якщо не бити на сполох, то 10—20 найближчих років нічого не зміниться. Україна й надалі борсатиметься в неперозорому болоті ресурсно-видобувних та переробних низькотехнологічних операцій.

Необхідно вказати й на іншу суттєву причину. В Україні розірвано ланцюг "Замовник — Виконавець — Контролер якості — Економічна інфраструктура (Логістика)".

Контроль якості продукції присутній здебільшого на папері. Реально ринки заповнені низькопробною продукцією, спрямованою на швидке отримання надприбутків.

Система ВПК, яка є локомотивом інноваційного розвитку країни, доведена до стану напіврозпаду: системні зв'язки між підприємствами порушено, інститут військового контролю якості продукції (загальновідомих "воєнпредів") ліквідовано.

Ціною вступу до СОТ став зовнішній диктат з питань кількості та якості продукції. Україні нав'язуються іноземні технічні регламенти (насамперед, американські та європейські), швидке впровадження яких в умовах вітчизняної економічної культури доволі часто призводить до протилежних результатів.

Доцільно здійснити одне геоекономічне порівняння. Сучасна Британія вперто тримається за острівну

(колоніальну) систему мір та ваг, не бажаючи повністю переходити на метричну (континентальну). Причина очевидна: те, що з молоком матері всмоктано як "миля", "галон" або "барель" — не може бути механічно перетворено в "метри" та "літри". З нами ж чинять навпаки: зміни стандартів і регламентів вимагають негайно. Задавати ж питання на кшталт "Хто від цього виграє?" вважається правилом поганого тону.

Кілька років тому тодішній російський прем'єр Михайло Фрадков з гіркотою зазначив, що нав'язування іншій країні невластивих їй технічних регламентів — гірша із диверсій, яку можна вчинити проти національної економіки. Якщо перефразувати, то це нова форма економічної війни, де обов'язково є переможець (той, хто придумав стандарти та регламенти) і переможений (кому їх "всучили").

Наслідком цих та інших макроекономічних "інновацій" є те, що Україна втрачає світові та регіональні ринки. За підсумками кількох масштабних економіко-соціологічних досліджень можна виділити та кількісно охарактеризувати чотири основні групи вітчизняних підприємств-експортерів [3]:

- основу потенціалу конкурентоспроможності країни складають 46% найбільших вітчизняних підприємств-експортерів, продукція яких здатна конкурувати на світових ринках, ринках країн СНД та внутрішньому ринку;

- приблизно чверть експортерів (25,3%) орієнтовані переважно на ринок країн СНД, де вимоги щодо якості продукції є нижчими;

- 10,9% крупних підприємств-експортерів можуть успішно конкурувати лише на ринку України;

- кожне десяте підприємство (10,4%) на сьогодні втратило конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на міжнародних ринках. Подальше збільшення цієї категорії підприємств-експортерів може стати суттєвою загрозою для економічної безпеки країни.

Що робити?

Ідеальна відповідь має звучати так: виконати національне законодавство з питань економічного розвитку та інноваційного оновлення економіки.

Але... Виконати його неможливо. Економіко-інноваційне право — це десятки слабо узгоджених, а то й протиставлених один одному приписів, де категорії "бажаного" та "реального" перемішані до стану взаємного відторгнення.

Довідково: до законодавчої бази з питань інноваційного оновлення належать Закони України: "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" від 14.09.2006 р., "Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" від 09.04.2004 р., "Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні" від 16.01.2003 р., "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 р., "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" від 16.07.1999 р. з наступними змінами, "Про науково-технічну інформацію" від 25.06.1993 р., "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 13.12.1991 р. з наступними змінами, "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 р. з наступними змінами, "Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки" від 11.07.2001 р. Всього близько 20 законів.

До цього слід додати ряд інших важливих документів: Указ Президента України від 11.07.2006 р. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року "Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України"; постанови Верховної Ради "Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні" (від 16.06.2004 р.), "Про концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України" (від 13.07.1999 р.).

Показова й одночасно сумна деталь: до Закону "Про наукову і науково-технічну діяльність" внесено 26 поправок, двічі до нього застосовано рішення Конституційного Суду, внаслідок чого логіку документа втрати-

ли навіть самі його автори.

Це виглядає нонсенсом, але самі парламентарі забули про затверджену ними ж самими "Стратегію інноваційного розвитку України на 2010—2020 р. в умовах глобалізаційних викликів" від 17.06.2009 р. Принаймні до аналізу процесу її виконання парламент жодного разу не повертався.

Таким же утопічним документом виглядає Державна цільова економічна програма "Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009—2013 роки", затверджена Кабміном 14.05.2008 р.

Як видно, документів багато, але кількість вперто не переходить в якість. Нормативно-правові акти, які розроблялися та затверджувалися у різний час різними складами законодавчої та виконавчої влади, звучать як нормативно-правова какофонія. Крім того, у більшості випадків вони є фінансово не забезпеченими.

За таких умов залишається лише один вихід: враховуючи фактор авторитету влади безвідносно до персоналій, які її очолюють, виконати Програму економічних реформ на 2010—2014 р. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава". Розділ програми "Поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій" передбачає низку конкретних заходів, спрямованих на перехід України в нову економічну якість. Там же йдеться про "Розвиток науково-технічної та інноваційної сфери".

Більше року реформ позаду (Програма розпочата у травні 2010 р.). Назрілим кроком є серйозний аналіз виконання першого етапу Програми. З персональною відповідальністю за провалені напрями роботи.

Програмування інноваційного майбутнього економіки України та його безумовне практичне втілення є назрілими вимогами. Заходи економічної стабілізації (монетарні, валютно-курсові, фінансові), які зараз застосовуються владою у "пожежному" варіанті, у кращому випадку здатні забезпечити самовідтворення національного економічного комплексу у його неінноваційному, неконкурентоспроможному вигляді.

А це означатиме безповоротну консервацію України у середовищі африканських, латиноамериканських, азійських та ін. непривабливих країн, на яких раніше красувався ярлик "третій світ". Зараз на дипломатично-усленгові вони позначаються як "ті, що розвиваються". Проте Україні від цього не легше.

Посилання:

1. Всі рейтингові показники, наведені в статті, опрацьовано автором на основі відкритих інформаційних джерел у співпраці з інформаційно-аналітичною фірмою "ЕКСОР" (м. Київ).
2. Шнипко О.С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст: монографія / О.С. Шнипко. — К.: Генеза, 2009. — С. 130—132.
3. За даними соціологічного дослідження "Динаміка конкурентоспроможності вітчизняних підприємств-експортерів" (виконавець — інформаційно-аналітична фірма "ЕКСОР", 2009—2010 рр.).

Попередніми дослідженнями, співвиконавцем яких був автор статті, були: «Вивчення реальної спроможності системи управління захистом інтересів національних виробників в умовах світової конкуренції на макро- та мікрорівні» (2003 р.) та «Створення автоматизованої інформаційно-аналітичної системи моніторингу впливу технічного регулювання і споживчої політики на виробничу діяльність та конкурентоспроможність підприємств основних галузей промисловості України» (2007 р.). Результатами усіх досліджень став ґрунтовний емпіричний матеріал, системні практичні узагальнення та рекомендації, які, втім, на практиці були застосовані лише епізодично.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2011 р.